

Mälestusväärne Karl Konstantin

Kröits ehk Ristikivi. Mälestusi ja vestlusi. Koostanud ja kommenteerinud Janika Kronberg ja Brita Melts. Eesti Keele Sihtasutus, 2018.

Mart Kuldkepp

Karl Ristikivi, kahtlemata üks kõige väljapaistvamaid Eesti kirjanikke läbi aegade, oli inimesena veidi mõistatuslik kuju: haruldaselt kinnise iseloomuga mees, kes valis hoolega, millises seltskonnas ja kellele ennast avada. Tema sisemaailmast oli ka lähimatel sõpradel ainult üsna ähmane aimdus. Ilmselt sellepärast käisid ja käivad Ristikiviga kaasas teatavad müüdid ja kuulujutud. Kas ta oli põhimõtteline inimpegur või homoseksuaal, kes pidi oma soodumust kaasaegsete eest varjama? Ja kui ühte või teist, siis kas sellel on tema loomingu seisukohalt mingit tähtsust?

Käesolevasse mälestusteraamatusse on kokku kogutud suur hulk Ristikivi elu ja loomingu teemalisi mälestuskilde ja muid tekste nii autorilt endalt, tema erinevatelt sõpradelt-tuttavatelt, kui ka ajakirjanikelt ja muudelt Ristikiviga kokku puutunud inimestelt. Koostajad on seejuures jäänud väga pieteeditundelisteks: käsitusviis on valitud selline, „mis koostajate meelest jäädvustab Ristikivist ja tema elust võimalikult tõepärase versiooni“ (lk 21) ning vaid napi saatesõna ja faktikommentaaridega varustatud teos jätab peategelasele hinnangu andmise peamiselt lugeja ülesandeks. Kohati tekib küll küsimus, milline võiks olla see sihtgrupp, kes kogu raamatu algusest lõpuni hoolega läbi loeb, aga võib-olla see polegi eesmärk omaette.

Kui siiski otsida mingit autorite poolset rõhuasetust, siis ilmselt seisneb see soovis Ristikiviga seotud müüte kui mitte just ümber lükata, siis vähemalt nüansseerida. Eeskätt püütakse näidata, et Ristikivi ei olnud kogu oma tagasihoidlikkusele vaatamata siiski mitte erak ega üksiklane (vt saatesõna lk 8) ning autori elukäiguga vähetuttav lugeja leiab selle kohta siit tõepoolest hulgaliselt tõendeid. Nimetada võib Ristikivi osalemist akadeemilises seltsielus EYS Veljestos (lk 97-100), teenistust Saksa armees (lk 150), sõjaaegset kontoritööd Soomes viibivate eestlaste heaks (lk 152-153), kohusetundlikku tegevust Rootsi Eesti pagulasorganisatsioonides (lk 427) jm. Ilmselt on paljudele uudiseks ka Ristikivi tegevus pagulaskirjanduse tutvustaja ja arvustajana ning mõni ülemeelik episood kirjanduslike ambitsioonidega rahvuskaaslaste pilamiseks (lk 296, 368). Kõrvale vajub ka teooria Ristikivi võimalikust homoseksuaalsusest, millele on teatavaks vastukaaluks Salme Niilend-Leetmaa (lk 125, 282) ja Spyros Arvantise mälestused (lk 380).

Mis veel eraku-müüti puutub, siis Ristikiviga isiklikult suhelnud kaasaegsed siiski tunnistasid, et mingi taoline (esma)mulje võis temast jääda. Nagu sedastab Laur Tamm, siis „[e]simesed mälestused Ristikivist on mul sellised, et ta ei rääkinud peaaegu üldse, temaga jutule ei saanud. Ta oli vaatleja, kuulaja,“ ehkki „[h]iljem kogesin, et kui olime kahekesi, saime Ristikiviga väga hästi rääkida (lk 110). Hilja Vihalem lisab, et „ei saaks väita, et ta oleks olnud erak. Ta ei eraldanud ennast teistest, vaid oli alati lahke ja sõbralik. Kuigi oma eraelust ta tõepoolest rääkis vähe“ (lk 116). Vello Salo arvates oli Ristikivi „meeldiv inimene, kellega oli kerge suhelda. Ta ei olnud eriti jutukas inimene, pigemini tagasihoidlik, aga kunagi ei jäänud ta vastust võlgu“ (lk 324). Leidub muidugi ka reljeefsemaid arvamusi, eelkõige Enn Nõu oma, kelle ette Ristikivi trükkis avaldatud päevikuid lugedes „kerkis õnnetu, üksildane inimene, kes pelgas teisi inimesi, kartis haigusi, kartis järgmist päeva, uusi ülesandeid ja kartis inimesi“ (lk 343).

Mingisuguse abstraktse eraklikkuse või häbelikkuse asemel tõusevad Ristikivi mõttemaailma oluliste determinantidena siin esile hoopis religioossus ja konservatiivsus. Arvo Mägi järgi ei tulnud Ristikivi usklikkus „kuidagi demonstratiivselt välja, aga tagantjärele, lugedes tema kirju ja päevikut, on näha, et ta oli tõsiselt usklik inimene, isiklikult, mitte kirikuusklik mingi skeemi järgi“ (lk 354). Tundub, et Ristikivi religioossust süvendas napilt surmast pääsemine 1943. aasta 27. jaanuaril, mil Tartus Laia ja Rütli tänava nurgal asunud Majandusgeograafia Instituuti, kus Ristikivi parajasti tööl viibis, tabas lennukipomm (vt nt lk 140). Pomm jäi müstilisel kombel lõhkemata; Ristikivi mõttemaailma sugenes aga arusaam, nagu oleks ta seeläbi saanud „ajapikenduse“ (lk 142), mille ta pidi pühendama loomingule.

Ka Ristikivi konservatiivsus oli introspektiivset laadi ning seisnes Mägi sõnul „ühiskondlikus mõtlemises, vanade heade kommete hoidmises – see oli isiklik konservatiivsus“ (lk 354). Sellest mõttelaadist ei jäänud puutumata muidugi ka looming: midagi taolist pandi tähele juba Ristikivi esimese, märkimisväärse tunnustuse osaliseks saanud romaani „Tuli ja raud“ (1938) juures, milles noor Ristikivi jättis endast mulje, kui tegelikkusest oluliselt vanemast ja laiema elukogemusega autorist. Bernard Kangro sõnul põhjustasid sellist muljet „ainevalik ja autori ellusuhtumine, ta realistlik asjalikkus ja nukravõitu, vanainimeslik meeleolu“ (lk 76). Teataval määral võttis Ristikivi sõna alalhoidliku maailmavaate kaitseks siiski ka avalikult, ajakirjas Vabariiklane (vt lk 183, 285), ning hiljem „Eesti kirjanike vastuses Artur Lundkvistile“ (lk 217), mis kinnitab Arvo Mägi sõnu, et Ristikivi isikuvabadusi hindav konservatiivsus vastandus tolleaegse Rootsi järjest tugevnevale vasakradikaliseerumisele (vt lk 354).

Lisaks Ristikivisse kui isikusse puutuvatesse mälestustele tehakse raamatus omajagu juttu ka Ristikivi loomingust; seda nii sisu, retseptiooni, kui kirjaniku loomepiinade seisukohast. Märkimisväärne osa teose autoritest käituvad ise suuremal või vähemal määral kirjandusloolastena, tuues välja võimalikke mõjutusi, prototüüpe ja muud sellesarnast. Võib-olla ilmekaim näide on Bernard Kangro oma pika esseega „Karl Ristikivi 80 Mälestusi temast kui eakaaslasest ja kirjanikust“ (lk 392-402) või Ristikivi küsitlemisel põhineva tekstiga „Paar sammukest Ristikivi noorusmail“ (lk 76-94), millest jääb mulje, et Kangro on justkui kõik teada, mida Ristikivi oma noorepõlves luges või nägi. Katseid kirjaniku (vallas)lapsepõlve kaudu tema loomingut avada leidub teisigi (nt Karl Jõgise kirjutis, lk 43-53).

Võib-olla keskne müsteerium Ristikivi kui kirjaniku elus on siiski tema loominguline pööre küpsel loomeperioodil: kujunemine edukast eesti kirjanikust alatunnustatud Euroopa kirjanikuks, kelle keskajas toimuva sündmustikuga romaanidel polnud Eesti oludega õieti midagi pistmist. Ilmselt oli see muutus kuidagi seotud tema konservatiiv-kristliku mõttemaailmaga ning Eesti oludest suuremaks kasvanud murega Öhtumaa, selle väärtuste ja tulevikuperspektiivide pärast (vt lk 234). Aeg-ajalt kumab kaasteeliste mälestustest läbi teatav pettumus, et Ristikiviga niiviisi läks; pikemalt aga selle üle mõtiskleda ei taheta või ei osata. Ilmselt aga peatub just siin ülesanne tõsisema biobibliograafilise uurimistöö jaoks.

Lisaks mälestustele ja rohkem või vähem kirjandusteaduslikele kirjutistele, leidub raamatus tekste veel mitmest eri žanrist, nende seas Voldemar Kuresse luureraportitele lähenevas stiilis kirjutised, mitmed nekroloogid ning muudkui ühtesid ja samu küsimusi korrutavad ajakirjanduslikud intervjuud. Ühtekokku 61 eri autori pilgu läbi antakse Ristikivist mitmekülgne pilt, milles domineerima jäävad siiski Ristikivi isiklikult tundnud kirjaniku- ja ajakirjanikuambitsioonidega meesterahvad. Tekstide arvu järgi reastades on kõige viljakam Ristikivi meenutaja Arvo Mägi tervelt kuue kirjutisega; temale järgnevad Ilmar Talve ja

Harri Kiisk kumbki viiega, Valev Uibopuu ja Kalju Lepik neljaga ning seejärel Bernard Kangro ja Ristikivi ise kumbki kolme tekstiga.

Ristikivi enda üksikuid mälestustekste võib Kangro sõnul võtta „ristikiviliku paradoksina, milles on veidi tõde, veidi asjade pea peale pööramist“ (lk 94). Teadmata jääb aga, mil määral võiks midagi sarnast oletada ka teiste autorite kirjutiste kohta. Koostajate poolne abi oleks siinkohal teretulnud, ehkki näib, et taolistest kommentaaridest hoidumine on teadlik valik. Lisaks tundub arvustajale, et olles läinud kirjaniku eneserefleksiooni kaasamise teed oleks mingil kujul tulnud arvesse võtta ka Ristikivi päevaraamatuid nende enam kui 1000-leheküljelises mahus. Praegusel kujul jääb teose pagulaselu kajastav osa millekski päevaraamatute järel- või ääremärkuste taoliseks, millele tuleb tervikpildi saamiseks oluliselt lisa lugeda. Koostajate poolsed viited asjassepuutuvatele päevikusissekannetele võinuks huvilist selles osas aidata.

Sisse lipsanud vigu leidub raamatus väga vähe ning selle eest tuleb koostajaid tunnustada. Oma lapsepõlve poliitikutest kõnelev Ristikivi (lk 38) pidas silmas ilmselt siiski tollaegset Prantsusmaa presidenti Raymond Poincaré'd (1860-1934), mitte aga teadlast Jules Henri Poincaré'd (1854-1912). Väga vähesel määral on kirjavigu („Tartu karnisoni arst“, lk 146; „baptisti vaimulik“, lk 313, „kodumaa leidis igasugu asju, mida kirjutada“, lk 365).

Üht-teist oleks saanud ehk niisama täiendada. Ancestry.com andmetel suri Ristikivi ülikooli-aegne korterinaaber Raik Aegna (vt lk 92) 1983. aastal Austraalias ning on maetud Eastern Suburbs Memorial Park surnuaiale (Matraville, Randwick City, New South Wales). „Teadmata autorsusega“ 1901. aastal Tartus Jaan Kure tõlkes ilmunud jutustuse „Kordowa were-roosid ehk Kohutaw sündmus pulma saalis“ (vt lk 168) autor oli Ladislaus Tarnowski (Die Blutrosen von Cordova; 1844). Lisaks laulurea „Die Preise hoch, die Läden all geschlossen“ (lk 115) ära tõlkimisele oleks olnud kohane viidata, mille paroodiaga on täpsemalt tegu.

Ühe isiku eluteele keskenduvatel mälestuskogudel on ilmselt juba žanrist tulenev kalduvus öelda ühekorraga liiga palju ja liiga vähe. Ühest küljest kipuvad paljudest eri allikatest (sh peategelaselt endalt) pärinevad tekstid ja tekstikatked toimetamistöole vaatamata üksteist üle kordama ja samu jutte leierdama, teisest küljest aga jääb lugejal vajaka sünteesist, kontekstist ja järeldustest. Nii ka praegu: kümnete eri autorsusega alapeatükkide vahel hakitud teos ei saagi olla kuigivõrd ühtlane ja ladus ning paneb õigupoolest igatsema Ristikivi-teemalise monograafia järele, mille kirjutamist võiks raamatu koostajatele soojalt soovitada, kuna materjal selleks on neil ilmselgelt juba koos.¹ Seni aga on mälestusteraamatul täita vähemalt asendusülesanne: selle pika rea erinevate tunnistajate kaudu läheneb lugeja Ristikivile kui müsteeriumile, mille mõistmiseni saabki jõuda vaid pikkamööda, aeglaselt ja kildhaaval. Olgu tal selleks ainult kannatust!

¹ Endel Nirgi 1991. aastal ilmunud Ristikivi-biograafia vajaks väarikat järglast mitmel põhjusel, mh seetõttu, et Nirk ei saanud tutvuda Ristikivi praeguseks publitseeritud päevikutega.